

був підготовлений у співпраці з відомим археологом, чл.-кор. НАН України В. Бараном. На нашу думку, це співавторство треба було зазначити у вступі (передмові) й у змісті. Оскільки, вважає В. Баран, Л. Токар дещо легковажно поставився до авторських прав загалом і авторського права співавтора зокрема.

Проте всі ці зауваження аж ніяк не применшують цінність і вагомість праці Л. Токаря. Безумовно, йому вдалося успішно поєднати у книзі інформативність, парадигмальну концептуальність і власне бачення проблеми.

Таким чином, сподіваємося, що рецензоване наукове видання, яке розраховане на науковців, аспірантів, студентів, вчителів, викладачів українознавства, політичних і державних діячів, усіх, кого хвилює історична доля та майбутнє українського народу, знайде свого читача і посприє українцям у розбудові демократичної, суверенної, правової, заможної Української Самостійної Соборної Держави!

Юрій ФІГУРНИЙ

кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології ННДІУВІ

**РЕЦЕНЗІЯ НА НАУКОВЕ ВИДАННЯ ФІГУРНОГО Ю. С.
«УКРАЇНСЬКЕ ЕТНОДЕРЖАВОНАЦІЄТВОРЕННЯ (XV–XVIII СТ.)
В УКРАЇНОЗНАВЧОМУ ВИМІРІ». МОНОГРАФІЯ ТА ВИБРАНІ
УКРАЇНОЗНАВЧІ ПРАЦІ. – К.: ННДІУВІ, 2013. – 368 С.**

У монографії аналізуються вітчизняні етнічні державотворчі і націєтворчі процеси XV – XVIII ст. У вступі автор обґрунтовує теоретико-методологічні засади, викладає історіографію та джерельну базу дослідження. Зокрема, він наголошує, що для досягнення поставленої мети передбачається виконання таких головних завдань: 1) охарактеризувати теоретико-методологічну основу дослідження, здійснити неупереджений аналіз концептуальних понять, дотичних до проблем українського етнодержавонацієтворення, та проаналізувати стан фахової розробки теми, її джерельну базу; 2) простежити поступальний розвиток українського етнодержавонацієтворення у XV – XVI ст. включно з їх передумовами і наслідками; 3) відстежити основні етнодержавонацієтворчі

тенденції в першій половині XVII ст.; 4) розглянути поступальний розвиток українських етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів у середині XVII ст., їх перебіг і наслідки; 5) охарактеризувати основні етнодержавонацієтворчі тенденції в 2-ій половині XVII ст.; 6) показати розвиток українського етнодержавонацієтворення у XVIII ст.; 7) проаналізувати основні здобутки та втрати вітчизняного етнодержавонацієтворення у XVI – XVIII ст. (с. 7).

У першому розділі Ю. Фігурний вивчає українські етнічні, державотворчі й націєтворчі процеси в XV–XVI ст., які характеризуються, порівняно з другою половиною XIV – початком XV ст., більшою динамічністю, поступальністю і цілеспрямованістю. Внаслідок міждержавної Люблінської унії 1569 р. більшість

українських етнічних земель вперше після ліквідації Галицько-Волинського королівства знову були зібрані докупи у складі Речі Посполитої. Це надало можливість консолідації українців і продовження становлення єдиного українського етносу. Разом з цим на терени України поступово насуваються асиміляційні процеси полонізації, окатоличення та посилення соціально-економічного визиску з боку панівної польської та навіть частини сполонізованої руської (української) магнатерії і шляхти. Проте Україна й українці не тільки змогли витримати цей жорстокий виклик долі й доби, а й зберегти власну неповторну, самобутню ідентичність та з часом, завдяки українському козацтву, яке незабаром перетворилося на провідну суспільну верству, відновити свій державотворчий і націєтворчий потенціал (с. 29 – 30).

У другому розділі Ю. Фігурний аналізує українське етнодержавонацієтворення в першій половині XVII ст. і приходить до висновку, що саме в цей часовий проміжок воно піднялося у своєму поступальному розвитку на зовсім новий, вищий, рівень. Дуже показовим, на його думку, є роль у цих кардинальних змінах українського козацтва. Саме козаччина була каталізатором тих тектонічних зрушень, які з часом стануть причинами занепаду однієї держави (Речі Посполитої), посилення іншої (Московії) та створенням власне української (Гетьманщини). Важливе значення в цих трансформаційних процесах відіграла козацька старшина, зокрема один із її найкращих представників – П. Конашевич-Сагайдачний. Автор переконаний, що цей видатний український державотворець, політик, полководець і дипломат (народився в місті Самборі у

Прикарпатті) цілеспрямовано намагався реалізувати еволюційними засобами, а саме шляхом компромісів з Варшавою, на теренах України (Наддніпрянщини) проект автономного козацького утворення з юридично-імунітетними, релігійно-етнічними, соціально-економічними й мілітарними правами. На жаль, після смерті гетьмана весною 1622 р. у середовищі козацької старшини не виявилось гідного спадкоємця. Зрештою, ні О. Голуб, ні М. Дорошенко, ні М. Жмайло та ін. не змогли гідно продовжити справу звитяжця. Саме тому козацькі збройні виступи 20 – 30-х років XVII ст. як революційний шлях виборення українським козацтвом низки своїх вузькостанових прав, а разом і загальноукраїнських, передусім, пов'язаних з православною релігією, стали, на його тверде переконання, дієвою альтернативою еволюційно-компромісній політиці П. Конашевича-Сагайдачного. Незважаючи на те, що ці повстання не завжди були успішними й переважно зазнавали дошкульних невдач, врешті-решт, вони якісно і кількісно посилили вітчизняне етнодержавонацієтворення і посприяли згодом перемозі Б. Хмельницького (с. 75).

Третій розділ присвячено вивченню українського етнодержавонацієтворення в середині XVII ст., у добу Хмельниччини. Саме Національно-визвольна війна та соціальна (козацько-селянська) революція українського народу під керівництвом Б. Хмельницького в 1648 – 1657 рр. стали тим визначальним фактором, який не тільки вплинув (як позитивно, так і негативно) на вітчизняне етнодержавонацієтворення, але й сьогодні впливає і в майбутньому буде впливати на розвиток України, українців і світового українства як

загальноцивілізаційного феномену. Етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в добу Хмельниччини характеризувалися передусім як кардинально-революційні, цілеспрямовані й формотворчі. Вони не тільки дали можливість Україні й українцям зберегти свою самобутність та етнічну ідентичність, а й відновити національну державність та посприяли творенню козацької (української) домодерної нації (с. 98).

У четвертому розділі науковець досліджує українське етнодержавонацієтворення в другій половині XVII ст. Він приходить до таких висновків: ця доба є надзвичайно трагічно-драматичним періодом нашої Батьківщини, пов'язаним прямо й опосередковано з Руїною. Передусім ця внутрішня громадянська війна поміж власне українцями поєднана із зовнішнім втручанням в українські справи Речі Посполитої, Московського царства, Османської імперії, Кримського ханства. Зрештою, все це ослабило колись єдину за Б. Хмельницького Українську Козацько-Гетьманську державу. Серед багатьох козацьких очільників, які в різний час володарювали по обидва боки Дніпра, як-от І. Виговський, Ю. Хмельницький, П. Тетеря, І. Брюховецький, Д. Многогрішний, М. Ханенко, І. Самойлович, та інших претендентів на гетьманську булаву одноосібно виокремлюється особистість П. Дорошенка. Саме цей правобережний гетьман доклав чималих зусиль, щоби об'єднати роз'єднані українські землі в одній соборній державі та поновити її незалежність і суверенність. Проте він не зміг згуртувати навколо себе і своєї мети більшість українців, оскільки підтримки у своїх державотворчих змаганнях шукав не у власного народу й Україні, а поза її межами. Невдовзі після

підписання між Московським царством і Річчю Посполитою у 1686 р. т. зв. «Вічного миру» до влади у Гетьманщині прийшов І. Мазепа. Період його правління був надзвичайно важливим для України і міг стати переломним у вітчизняній історії, оскільки Лівобережна Україна, розпочавши процес консолідації навколо себе всіх інших українських етнічних земель, згодом отримала реальний шанс звільнитися від московської зверхності. На жаль, І. Мазепа зазнав прикрої поразки й, зрештою, помер на чужині (с. 128).

П'ятий розділ присвячено українському етнодержавонацієтворенню XVIII ст. Проаналізувавши перебіг державотворчих процесів, які відбувалися у XVIII ст. на українських етнічних землях (Правобережжі і Лівобережжі), що на той час підпорядковувалися Речі Посполитій і Московському царству (з 1724 р. – Російській імперії), Ю. Фігурний прийшов до висновку, що тогочасне вітчизняне етнодержавонацієтворення було безпосередньо пов'язане з українським козацтвом та його державним утворенням – Гетьманщиною. Якщо Речі Посполитій вдалося досить швидко вирішити козацьке питання, ліквідувавши його на Правобережжі й отримавши внаслідок цього гайдамаччину, яка, зрештою, і стала одним із дієвих чинників знищення польсько-литовської держави, то Московія-Росія змушена була тривалий час рахуватися з українським лівобережним козацтвом (гетьманці, запорожці, слобожанці) та їхніми державними (Гетьманат), квазідержавними (Запорозька Січ) і військовими (слобідські полки) утвореннями. Зрештою, внаслідок цілеспрямованої політики метрополії у другій половині XVIII ст. всі вони були ліквідовані, і Лівобережна, а згодом

і Правобережна Україна й українці остаточно інкорпоровані Російською імперією (с. 181–182).

У висновках автором сформульовано загальні підсумки дослідження та узагальнено основні здобутки і втрати українського етнодержавонацієтворення XV–XVII ст.

Окрім монографії, Ю.Фігурний у книзі оприлюднив низку своїх вибраних українознавчих праць. Серед них є рецензії, наукові дослідження та статті-гасла.

Щодо зауважень до рецензованої нами книги, то їх є декілька. Зокрема, на нашу думку, автору треба більш детально охарактеризувати історіографію та джерельну базу проблеми; поглиблено дослідити етнічні та націєтворчі процеси другої половини XVII – кінця XVIII ст.; вживання у назві монографії прикметників «українське» й «українознавче» є дублюванням, тому потребує корегування. Також автор захоплюється вживанням таких термінів, як «фаховий», «неупереджений», «професійний»

тощо, які не несуть великого смислового навантаження.

Монографія Ю.Фігурного «Українське етнодержавонацієтворення (XV–XVIII ст.) в українознавчому вимірі» була підготовлена до друку у відділі української етнології ННДІУВІ в рамках науково-дослідної роботи «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі», що фінансується за рахунок державного бюджету. Вона виконується в ННДІУВІ відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

Праця розрахована на учнів, вчителів, студентів, викладачів, аспірантів, науковців і всіх тих, хто цікавиться буттям українського народу.

Володимир БАРАН

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник відділу української етнології ННДІУВІ

МЕТОДОЛОГІЯ СИСТЕМНОГО ПІЗНАННЯ (ДО 80-РІЧЧЯ ВЧЕНОГО-УКРАЇНОЗНАВЦЯ ЛЕОНІДА ТОКАРЯ)

Ім'я Леоніда Кириловича Токаря стало знаковим у розвитку сучасного українознавства. Але шлях вченого до нього був нелегким та тернистим. Народившись у багатодітній сільській хліборобській родині на Херсонщині, він з дитинства працював у колгоспі, допомагав батькам по господарству. Навчаючись на факультеті журналістики

Київської вищої партійної школи ЦК КПУ та в аспірантурі Академії суспільних наук (м. Москва), наполегливо працював в архівах і бібліотеках, студіював твори видатних філософів, істориків. Після майже п'ятнадцятирічної викладацької роботи в Інституті політології й соціального управління Л. Токар з 1992 р. впродовж 22 років